

УДК 342.25:338.45

В. В. КАБАЧЕК, ст. викладач НТУ “ХПІ”
М. М. ОЛІЙНИК, докт. іст. наук, професор Белгородського державного університету

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ УСРР ІЗ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПОЧАТКУ НЕПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена аналізу праць українських істориків після 1991 р., що стосуються перших років непу. Зроблено висновок про зменшення їх інтересу до періоду непу та недостатню увагу до проблем діяльності місцевих державних органів з розвитку промисловості на початку 1920-х рр. Виявлено питання, що потребують наукової розробки в межах цієї проблематики.

The article is devoted to the first years of NEP (New Economic Policy) analysis of the works of Ukrainian historians in the period from 1991. Some conclusions are made about decrease of their interest to the NEP period and their less attention to the problems of industry development activities of the local states bodies in the beginning of 1920s. The questions of this problematic which need scientific study are presented.

Тривалий час радянська історія зображувалася досить упереджено й тенденційно: в умовах тоталітаризму історична наука фактично перетворилася на прислужницю режиму і виконувала ідеологічне замовлення компартійної номенклатури. Відтак, цікаво подивитися, як використовують сучасні науковці нові можливості, пов'язані з відкриттям архівів і зняттям офіційних обмежень, для комплексного переосмислення діяльності місцевих державних органів, що найчастіше фігурували в радянській літературі як “місцеві Ради”: чимало сучасних проблем сягають своїм корінням у радянське минуле, а з деякими припустими прямі порівняння. Зокрема, певний інтерес викликає ви-

світлення українськими істориками діяльності вказаних органів із розвитку промисловості в один із зламних моментів вітчизняної історії – на початку 1920-х рр. В історіографічному плані спеціально ця проблема ще не розглядалася: маємо окремі згадки в історіографічних підрозділах дисертацій з історії місцевих державних органів періоду непу, що готувалися в першій половині 90-х рр. минулого століття, або в значно більш загальних за проблематикою історіографічних дослідженнях [див., напр.: 1–3]. Проте майже два десятиліття посттоталітарного розвитку української історичної науки – уже достатній час для виявлення певних тенденцій у вивченні вказаної тематики, в тому числі – у зв'язку із суміжною. Певною мірою вирішенню цього завдання може слугувати дана стаття.

Події, пов'язані із крахом комуністичного режиму й розпадом СРСР, істотно змінили світогляд багатьох істориків і напрямки їхню наукових пошуків. При цьому спостерігаємо загальне зниження інтересу науковців до періоду 1920-х рр., пов'язане з цілою низкою факторів. По-перше, бачимо переорієнтацію багатьох фахівців на дослідження тематики, на яку за радянських часів накладалися “табу”. По-друге, маємо й суттєву зміну методологічних пріоритетів: як відзначають провідні українські історики (до речі, досить різні за поглядами і сферою наукових інтересів), у вітчизняній історіографії “з'явився крен у бік націоналістичних побудов” [4, с. 7], а сама українська історія “отожнюється з історією націоналістичних рухів” [5, с. 9]. Поруч з цим дається взнаки й застаріла звичка певної частини науковців плазувати перед мінливою політичною кон'юнктурою й, виходячи з викривленого розуміння актуальності, поділяти тематику й періоди історичних досліджень на “прохідні” та “непрохідні” З цього приводу можна згадати, що Є. П. Юрійчук, проаналізувавши опубліковані праці та тематику захищених дисертацій за 1990–1997 рр. з періоду 1917–1922 рр., відзначала щодо них “ігнорування вивчення обставин кількарядового встановлення радянської влади в Україні” на тлі поодиноких спроб дослідників “встановити об'єктивну істину”, дійшовши загального висновку: “Подібний підхід до історичних явищ є повторенням радянського минулого, коли з «ідеологічної чи політичної доцільності» окремі історичні події й факти замовчувалися...” [6, с. 1].

Тож не дивно, що за таких умов маємо ситуацію, з приводу якої О. А. Пиріг констатувала: “Після 1991 р. не з'явилося серйозних праць, присвячених новій економічній політиці. Раніше надзвичайно популярна серед істориків і економістів проблема поступово стає «білою плямою»” [7, с. 92.]. Можливо, цей вислів і є занадто категоричним (варто згадати вагомі праці з “непевської” проблематики хоча б самої О. А. Пиріг [див., напр.: 8; 9] та інших українських науковців), проте відбиває реальну тенденцію зниження інтересу до “непевської” проблематики: якщо на початку минулого десятиліття побачило світ чимало праць з історії 1920-х рр., (в основному завершува-

лися й оприлюднювалися результати наукових пошуків, розпочатих ще за радянських часів), то в подальшому їх хвиля помітно спадає.

Особливо істотним є згортання наукових пошуків з історії діяльності місцевих органів влади УСРР. Серед поодиноких праць початку 1990-х рр. варто назвати роботи Ю. П. Волосника [1; 10–12]. Використовуючи відомі та нові факти, дослідник зробив спробу їхнього переосмислення відповідно до духу часу. В цілому позитивно оцінюючи вказані праці, доводиться констатувати: переосмислення вдалося далеко не в усьому. Зокрема, автор не уникнув певної ідеалізації діяльності місцевих органів із розвитку ринкових відносин, у тому числі – в промисловості, мало акцентуючи увагу на недоліках та прорахунках. Впадає в очі і явне перебільшення ролі міськрад в цих процесах, що, вочевидь, не в останню чергу впливало з дещо штучної постановки теми, обраної та затвердженої ще за радянських часів. Слід віддати належне автору: в пошуках потрібних фактів він звернув увагу на документи Київської міськради, яка, дійсно проявляла неабияку активність в питаннях розвитку промисловості [11, с. 29–30 та ін.], проте спроби екстраполювати поодинокі приклади на всю Україну не виглядали надто переконливими, примушували автора раз у раз приписувати результати діяльності губвиконкомів та їх відділів безправним міськрадам [див., напр.: 1, с. 12–13; 11, с. 31]. Таке перебільшення ролі міськрад суперечило навіть висновкам радянських істориків, зробленим за часів “перебудови” [13, с. 28–29].

Кандидатська дисертація О. В. Гребеннікової, захищена 1997 р., стала останнім дисертаційним дослідженням з історії місцевих рад України 20-х рр. ХХ ст. Дисертантка свідомо відмовилася від штампів “ради” на користь терміну “місцеві органи влади” і зробила спробу дати йому власне визначення: “система радянських органів влади, закріплена положеннями Конституції УСРР 1919 р.” – від сільського до губернського рівня (з’їзди рад, їх виконкоми, сільські та міські ради) [2, с. 1–2]. Зосередивши увагу на регіональній специфіці Донбасу, вона вийшла на вагомий узагальнення: формальний характер виборів, концентрація реальної влади в президіях виконкомів, існування місцевих органів в умовах жорсткого диктату “центру” і партапарату, що фактично вело до того, що ради “не були органами влади на місцях”. При цьому авторка подекуди впадала в негативістські крайнощі: зокрема, оцінюючи ставлення місцевих органів влади до приватного підприємництва, акцентувала увагу виключно на адміністративному тиску щодо останніх [2, с. 21–22, 15].

Працями Ю. П. Волосника та О. В. Гребеннікової фактично вичерпується доробок сучасних українських науковців із проблеми, що нас цікавить, хоча, на жаль, і в них діяльність місцевих владних органів у перші роки непу не знайшла адекватного відображення. Інші ж публікації з історії місцевих радянських органів [див., напр.: 14–18] або досить віддалені хронологічно й тематично, або носять оглядово-популярний характер. Історикам так і не вдалося створити істотних робіт історіографічного або узагальнюючого характе-

ру на зразок кандидатських дисертацій Л. К. Костюк [19] та В. Г. Москаленко [20], що присвячені місцевим радам України в інші періоди їхнього існування, практично відсутні вагомі джерелознавчі дослідження.

Водночас з’явилося чимало літератури, опосередковано пов’язаної з нашою темою. Окреме місце займають роботи С. В. Кульчицького, який здійснив спробу концептуального переосмислення подій 1920 – 30-х рр., результатом чого стала низка монографій і статей [21–27 та ін.]. Можливо, не з усіма твердженнями автора слід беззастережно погодитися, проте вказані праці, безсумнівно, накреслили магістральний шлях розвитку вітчизняної історичної науки при вивченні цієї доби радянської історії, в т.ч. – періоду непу. Саме так їх слід сприймати з точки зору нашої проблематики, на якій через інші, більш глобальні завдання, С.В. Кульчицький детально не зупинявся. Під таким же ж кутом варто розглядати і кандидатські дисертації Є. П. Юрійчук [6], Л. М. Марценюк [28], В. Г. Церковної [29], присвячені різним аспектам утвердження радянської влади в Україні. Щоправда, на нашу думку, вказані авторки (як певною мірою і С.В. Кульчицький), цілком справедливо відзначаючи нерівноправний характер взаємовідносин по лінії “Москва – Харків”, практично залишають поза увагою репродукцію того самого централістського диктату на взаємовідносини республіканського “центру” із місцевими органами, що, очевидно, не може бути пояснено виключно в національно-державному контексті.

Певний інтерес становлять і дослідження політичних процесів в УСРР – з точки зору розуміння як політичного підґрунтя економічних рішень, так і політичної боротьби, що на початку 20-х рр. ХХ ст. ще спостерігалася в місцевих радах. Увагу істориків привернуло формування однопартійної системи в Україні [30–32], боротьба з опозицією в самій КП(б)У [33, 34], діяльність інших політичних партій як можливої альтернативи більшовикам і боротьба з ними останніх [35–38]. Значну групу складають праці з історії репресій, що були одним із провідних засобів ствердження та існування більшовицького режиму [39–42].

Вивчаються організаційні засади та досвід роботи окремих ланок управлінської системи 1920-х рр., на жаль, переважно – центральних [43–46]. Окремо варто відзначити спроби осмислення феномену партійно-радянської номенклатури, що здійснювали М. С. Дорошко, С. В. Кульчицький та В. Ф. Колесник [47–49]. При цьому одна із статей першого з них стосується формування керівної верхівки саме радянських органів [50]. Триває дослідження біографій радянських керівників, у тому числі – губернського рівня [51–54]. О. М. Мовчан, М. М. Олійник-молодший, а також Т. М. Філіпенко вивчали робітничий рух напередодні та в роки непу, зокрема – історію профспілок (у тому числі – на приватних підприємствах) і маловідому історію страйкового руху в УСРР [57–61].

Найбільшою групою наукових праць, що непрямо пов'язані з нашою темою, є історико-економічні. Відзначимо низку дисертацій узагальнюючого характеру, що з'явилися на початку минулого десятиліття [62–64], різні за формою роботи О. А. Пиріг [8; 9; 65 та ін.], одна із статей якої спеціально присвячена проблемам державної промисловості [66], а також праці з сучасної історіографії непу [3; 67; 68]. Природно, вказані дослідження не приділяють великої уваги місцевій, регіональній специфіці, проте їх автори зробили чималий внесок у розв'язання деяких концептуальних питань. Зокрема, О.А. Пиріг, здається, остаточно поховала міф радянської історіографії про якийсь “план” чи “концепцію” непу, переконливо довівши спонтанний характер більшості економічних рішень – цей загальний висновок навіть відбився в назві її монографії [8]. Що ж до регіональних особливостей – ґрунтовних праць істотно бракує. З указаного напрямку відзначимо роботу донецьких авторів [69] яка носить, на жаль, скоріше, науково-популярний характер і корисна не стільки авторськими інтерпретаціями, скільки цікавим фактичним матеріалом та великими цитатами з маловідомих документів.

З'явилися дослідження з історико-правових та податкових аспектів непу [70; 71], проте комплексної роботи із проблем оподаткування промисловості поки що не бачимо. Продовжується вивчення історії української промисловості часів непу – як окремих галузей [72; 73], так і загальних проблем її державного регулювання та управління. Стосовно останніх назвемо розвідку В. І. Гринчуцького та Г. Б. Марцінишина [74] і роботи Н. В. Чорної [75–77]. Залишається тільки жалкувати, що їхні автори концентрують увагу на управлінських рішеннях центральних та республіканських органів щодо великої промисловості, а аналогічна діяльність місцевих державних органів та специфіка місцевої промисловості залишаються поза увагою.

Це ж стосується й першого комплексного дослідження з історії українських промислових трестів В. І. Гринчуцького [78] та ідентичної за тематикою кандидатської дисертації Л. В. Хмельницької [79]. У структурі цих праць відсутній навіть підрозділ про місцеві державні промислові об'єднання, а їхня діяльність згадується надто побіжно, без системного аналізу особливостей і відмінностей від великої промисловості. До того ж переважання серед джерел документів республіканських органів вплинуло й на позицію дослідників, які залишили без належної оцінки факти постійного зазіхання республіканських відомств на місцеві об'єднання [див., напр.: 78, с. 34–35, 37, 46–47].

Продовжує розроблятися й деяка інша тематика, започаткована за радянських часів, насамперед – історія промислової кооперації України [80–84], з якою в період непу досить активно співпрацювали місцеві державні структури. Для промисловості в умовах відродження ринку гостро постала проблема реалізації продукції. Відтак, певний інтерес становлять праці, пов'язані з розвитком торгівлі, авторами яких є історики В. В. Лантух [85–88], К. В. Лобач [89], Б. А. Кругляк [90] та економіст А. О. Маслов [91; 92]. Згадаємо і доктор-

ську дисертацію Б. І. Хорошуна [93], присвячену проблемам продовольчої політики: постачання робітників продовольством мало в 1921–1922 рр. ледве не вирішальне значення для долі виробництва.

Поруч із названими історико-економічними напрямками, розробка яких стала продовженням досліджень радянських часів та їхнім переосмисленням і корекцією з використанням нових підходів, українські науковці започаткували вивчення й принципово нової тематики. Їхню увагу привернули проблеми, пов'язані з розвитком приватного підприємництва в роки непу. Однією з перших таких праць стала стаття економіста Л. Г. Шкодіної. Проте, як то кажуть, “перший млинець вийшов глевким”. Уже не звертаючи уваги на такі “дрібниці”, як неохайно оформлений довідковий апарат, що практично унеможливило перевірку багатьох наведених фактів, погане знання історичних абrevіатур («СТО» чомусь перекладається як “РТО”, а не РПО), стаття рясніє штампами, властивими радянській літературі, при її підготовці залучено надто вузьке коло джерел, а самі вони некритично сприйняті – зі збереженням притаманної їм стилістики та неточностей термінології – на зразок “місцева промисловість визначила [?! – В. К., М. О.] підприємства для здачі в оренду” і т.п. [див., напр.: 94, с. 218, 221–222, 225–226].

Усе вищевказане не дозволяє сприймати дану публікацію як ґрунтовну історичну працю. При такій оцінці ми, зрозуміло, далекі від того, щоб хоч якось протиставляти роботи економістів та істориків. І в минулому, і зараз чимало наукових праць дають приклади вдалого, свіжого погляду економістів на історичну проблематику. Можна згадати й те, що найвідоміший і найвизначніший сучасний український фахівець з історії непу та всього міжвоєнного періоду С. В. Кульчицький починав саме як економіст. Шкода, що названа стаття Л. Г. Шкодіної “не зовсім” вписується в цю позитивну тенденцію.

Незрівнянно більш плідним став доробок авторів перших докторських дисертацій з історії приватного підприємництва О.О. Сушка [95–97] і Ю. П. Волосника [98–102], а також М. М. Олійника-молодшого [103; 104]. Як бачимо, останні двоє, що ми їх згадували як фахівців з історії місцевих рад і профспілок, відповідно, після захисту кандидатських дисертацій змінили сферу своїх наукових інтересів і взяли за розробку проблеми приватного підприємництва, що за радянських часів подавалася виключно в негативному забарвленні, але ґрунтовно не розроблялася. Дослідження цих істориків цікаві для нас тим, що розглядають проблему взаємостосунків владних органів (у тому числі – місцевих) з підприємцями з точки зору останніх, а це, у поєднанні з неупередженим вивченням діяльності державних структур, і може дати об'єктивну картину реальності.

О. О. Сушка відзначимо ще й як автора однієї з перших спеціальних розвідок про денационалізацію в українській промисловості часів непу [105]. Проте його спроби термінологічного аналізу [96] не здаються надто вдалими: навряд чи висновок про переважно негативне забарвлення термінів “приват-

ний”, “приватнопідприємницький” і т.п. в історико-економічній літературі 1920-х рр. (він, здається, лежить на поверхні) варті тих зусиль, що доклав автор у своїх джерелознавчих і семантично-семасіологічних пошуках, що подекуди межують із казуїстикою. Що ж до теоретично-термінологічних пошуків, то Ю. П. Волосника вони привели до висновку про доцільність застосування терміну “нова буржуазія”, оскільки більшість непманів стали підприємцями саме в роки непу, а не були “уламком” дореволюційних буржуа [102, с. 92–93, 95, 388]. Хоча при цьому автор зауважував, що серед підприємців-промисловців (вони становили відносно незначний сегмент цієї соціальної групи, істотно поступаючись іншим, насамперед – підприємцям-торгівцям) ситуація була дещо іншою: наприклад, серед орендарів промислових підприємств на початку 1920-х рр. переважали колишні власники [102, с. 89–90]. На жаль, необхідність реалізувати інші наукові завдання не дозволила Ю. П. Волоснику більш детально зупинитися на особливостях непманів-промисловців. Указані та інші цікаві спостереження соціологічного характеру дозволяють розцінювати докторську дисертацію Ю. П. Волосника й як дослідження з історичної соціології.

Стосовно вивчення такої важливої галузі наукових знань, як соціальна історія (праці цього напрямку корисні з точки зору усвідомлення соціальних умов, в яких діяли місцеві владні структури на початку 20-х рр. ХХ ст.), відзначимо: її розвиток йшов двома основними шляхами. Перший – певне продовження тематики радянської історіографії, присвячене політиці держави в соціальній сфері. Сюди можна віднести роботи з проблем безробіття та регулювання ринку праці, підготовки кадрів, формування та розвитку різних загонів інтелігенції (у тому числі – технічної), з’ясування малодосліджених питань боротьби із соціальними аномаліями [106–112]. На жаль, у цих роботах майже не знайшла відображення й переосмислення роль місцевих державних органів у вказаних процесах, яка, з точки зору фактичного матеріалу (безвідносно оцінок), свого часу була досить непогано розкрита в радянській історіографії.

Другий напрямок представлений принципово новими історико-соціологічними дослідженнями, серед яких назвемо докторські дисертації В. В. Подгаєцького (статистичний аналіз переписів 1923 та 1926 рр.) [113] і В. П. Коцура (історіографія соціальних змін в 1920 – 30-х рр.) [114] та кандидатську – Н.І. Коцур, присвячену соціальному становищу міського населення під час непу [115], а також спроби відтворення соціокультурного середовища в руслі історії повсякденності та мікросторії в доповідях на міжнародній науковій конференції 2003 р. у Харкові. Серед праць, що ввійшли до збірки за її підсумками, відзначимо спроби намалювати узагальнені соціально-психологічні портрети деяких груп, які мали відношення до подій і процесів, що нас цікавлять: керівників регіональних управлінь радянських спецслужб [116], українських непманів [117] і директорів державних промислових під-

приємств [118]. На жаль, остання стаття присвячена виключно генерації “червоних директорів” і не торкається початку 1920-х рр., коли їх присутність ще не була повсюдною.

Отже, констатуємо фактичне припинення досліджень з історії місцевих державних органів УСРР часів непу в сучасній українській історіографії, відзначимо чималу кількість праць із суміжної політичної, економічної та соціальної проблематики. Водночас, ціла низка важливих питань і досі залишається недостатньо або практично недослідженими. Зокрема, можна відзначити маловивченість періоду 1921–1922 рр., коли, власне, і здійснювався перехід до непу – як у цілому, так і в діяльності місцевої влади. Відсутні комплексні роботи з історії місцевих державних трестів, а кустарна промисловість досліджується у відриві від діяльності місцевих державних органів, яким вона була підпорядкована, або – у контексті розвитку кооперації. Лише останнім часом зроблено перші кроки по вивченню денационалізації промислових підприємств, у здійсненні якої важливу роль відігравали місцеві державні структури. Ці та інші “білі плями” радянських часів практично не ліквідовані й після 1991 р. Нові можливості майже не були використані сучасними істориками для переосмислення ролі місцевих радянських органів України часів непу, поза межами уваги дослідників практично досі залишається одна із ключових суперечностей радянської системи – між “центром” і “місцями”, яка, до речі, дається взнаки й зараз як успадкована від попередніх часів. Більше того – дослідження історії місцевих державних органів взагалі було згорнуто в останні десять років.

Список літератури: 1. *Волосник Ю. П.* Діяльність міських Рад України по здійсненню нової економічної політики у 1921–1928 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Запорізький університет. – Запоріжжя, 1993. – 16 с. 2. *Гребеннікова О. В.* Діяльність місцевих органів влади Донецької губернії (1920–1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1997. – 24 с. 3. *Коцур Г. Г.* Нова економічна політика в Україні: історіографія: Автореф. дис... канд. іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 18 с. 4. *Ресніт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 3–22. 5. *Потульницький В. А.* Українська та світова наука: Рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3–20. 6. *Юрійчук Є. П.* Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917–1922): Автореф. дис... канд. іст. наук / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997. – 21 с. 7. *Пуріг О. А.* Місце грошової реформи 1922–1924 рр. у здійсненні нової економічної політики // Укр. іст. журн. – 2000. – № 3. – С. 92–102. 8. *Пуріг О. А.* НЕП: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001. – 273 с. 9. *Пуріг О. А.* Ринкові відносини періоду НЕПу в Україні: історичний аспект: Автореф. дис... д-ра іст. наук / НАН України; Ін-т історії України. – К., 2002. – 40 с. 10. *Волосник Ю. П.* Деятельность горсоветов Украины по использованию частнокапиталистических элементов в промышленности и торговле // Вестник Харьк. ун-та. – № 363: История. – Вып. 26. – Харьков, 1992. – С. 30–38. 11. *Волосник Ю. П.* Деятельность городских Советов Украины по осуществлению новой экономической политики (1921–1925) // Вестник Харьк. ун-та. – № 362: История. – Вып. 25. – Харьков, 1992. – С. 28–34. 12. *Бердник А. Н., Волосник Ю. П., Головки Б. Г.* Деятельность Советов Украины по осуществлению НЭПа в промышленности (1921–1923 гг.) // Вестник Харьк. ун-та. – № 375: Проблемы политической истории Украины. – Харьков, 1993. – С. 127–130. 13. *Гонтар А. В.* Городские Советы Украины: история становления и развития (20–30 годы): Автореф. дис... д-ра

ист. наук / КГУ им. Тараса Шевченко. – К., 1991. – 38 с. **14.** *Духопельников В. М.* Работа Харьковского горсовета по развитию народного образования (вторая половина 20-х – 30-е годы) // Вестник Харьк. ун-та. – № 363. История. – Вып. 26. – Харьков, 1992. – С. 38–47. **15.** *Духопельников В. М.* Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национально-меньшинств // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза, 1920–1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков, 2004. – С. 88–100. **16.** *Клименко В. А.* До питання про діяльність міських рад Сумщини у 20 – 30-х рр. XX ст. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25–26. – С. 69–71. **17.** *Полівець М. С.* Представницькі органи народовладдя: перші кроки (березень – липень 1917 р.). – Дніпропетровськ, 1998. – 261 с. **18.** *Ралдогуца Т.* Радянські Ради: гасла та сутність // Хроніка. – 2000. – 1998. – № 27–28. – С. 372–388. **19.** *Костюк Л. К.* Українська історіографія діяльності місцевих Рад з другої половини 50-х до середини 80-х років: Автореф. дис... канд. іст. наук / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1993. – 16 с. **20.** *Москаленко В. Г.* Местные Советы УССР в системе тоталитарной власти (30-е годы): Дисс... канд. ист. наук / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1993. – 165 л. **21.** *Кульчицький С. В.* УСРР в добу «воєнного комунізму» (1917–1920 рр.): Спроби побудови концептуальних засад реальної історії. Історичний зошит. – К., 1994. – 142 с. **22.** *Кульчицький С. В.* Партиїно-радянський апарат у системі влади // Укр. іст. журн. – 1994. – № 6. – С. 3–15. **23.** *Кульчицький С. В.* Як вирішувалося «українське питання»: Чи була радянська Україна у 1917–1922 рр. незалежною? // Політика і час. – 1994. – № 9. – 12. **24.** *Кульчицький С. В.* УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроби побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1995. – 203 с. **25.** *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996. – 396 с. **26.** *Кульчицький С. В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) // Україна крізь віки. – Т. 11. – К., 1999. – 336 с. **27.** *Кульчицький С.* Запровадження нової економічної політики (До 80-річчя) // Історія України. – 2001. – № 13. – С. 1–4. **28.** *Марценюк Л. М.* Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави. 1918–1929 рр. (історичні аспекти проблеми): Автореф. дис... канд. іст. наук / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1998. – 20 с. **29.** *Церковна В. Г.* Українсько-російські відносини у 1919 – 1922 рр.: національно-державний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 18 с. **30.** *Білошицький С. В.* Формування монопартиїної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 – перша половина 20-х рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с. **31.** *Бриндак О. Б.* Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартиїної системи в Україні в 20-ті роки XX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1998. – 18 с. **32.** *Рубанин В. Є.* Про деякі аспекти утвердження однопартиїності в системі державного врядування України // Вісник Харк. ун-ту. – № 381. Проблеми політичної історії України. – Харків, 1994. – С. 43–52. **33.** *Духопельников В. М.* Діяльність партійної опозиції в Харкові (20-ті рр. XX ст.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К.; Донецьк, 2001. – С. 185–193. **34.** *Фесенко А. М.* Суспільно-політична ситуація в СРСР у 20-ті роки та альтернатива лівої опозиції: Автореф. дис... канд. іст. наук / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 24 с. **35.** *Боровик М. А.* Анархістський рух в Україні у 1917–1921 рр. // Укр. іст. журн. – 1999. – № 1. – С. 3–18. **36.** *Голікова О. М.* Меншовики: боротьба за вплив у профспілковому русі України (кінець 1917–1920 рр.) // Вісник Харк. ун-ту. – № 442. Історія України. – Вип. 3. – Харків, 1999. – С. 78–84. **37.** *Козак О. В.* Багатопартиїність на Україні (1917–1925 рр.). Історіографія проблеми: Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 1999. – 16 с. **38.** *Остапенко Я. М.* Ліквідація більшовицькими опозиційних політичних партій в Україні (1920–1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський національний ун-т. – Харків, 2000. – 18 с. **39.** *Білас І. Г.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Автореф. дис... д-ра іст. наук / НАН України. – Львів, 1994. – 33 с. **40.** *Бут А. Н., Добров П. В.* Экономическая «контрреволюция» в Украине в 20 – 30-е годы XX века: от новых источников к новому осмыслению. –

Донецк, 2000. – 314 с. **41.** *Ченцов В. В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 34 с. **42.** *Подкур Р. Ю.* Документи радянських спецслужб як джерело до вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні (20–30-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 18 с. **43.** *Канищев Г. Ю., Пикалов В. Г.* Органы государственного контроля на Харьковщине (1921–1923 гг.) // Вісник Харк. держ. ун-ту. – № 413. Історія. – Вип. 30. – Харків, 1998. – С. 143–153. **44.** *Кисіль Ю. І.* НК РСІ України і бюрократизація держaparату (20–30-ті рр.) // Вісник Харк. ун-ту. – 387. Історія України. – Вип. 1. – Харків, 1996. – С. 213–221. **45.** *Рум'янцева В. О.* З досвіду роботи сесій Всеукраїнського ЦВК у 20-ті роки. // Вісник Харк. ун-ту. – № 81. Проблеми політичної історії України. – Харків, 1994. – С. 53–61. **46.** *Яковлева Л. В.* Документальні джерела про діяльність РНК України в період НЕПу (1921–1927): Автореф. дис... канд. іст. наук / Ін-т української археографії. – К., 1994. – 20 с. **47.** *Дорошко М. С., Колесник В. Ф.* Формування в Україні більшовицької партійно-державної номенклатури в 20-ті роки // Укр. іст. журн. – 1993. – № 9. – С. 40–51. **48.** *Дорошко М. С.* Партиїно-радянська номенклатура УРСР у 20–30-ті роки XX століття: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 34 с. **49.** *Кульчицький С. В.* Партиїно-радянський апарат у системі влади // Укр. іст. журн. – 1994. – № 6. – С. 3–15. **50.** *Дорошко М. С.* Формування органів представницької влади УСРР та їх керівної верхівки у 20-ті роки XX століття // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – К., 2003. – № 2. – С. 3–15. **51.** *Гавриленко А. А. М. Л. Рухимович:* Неизвестные страницы биографии // Вестник Харьковского ун-та. – № 375: Проблемы политической истории Украины. – Харьков, 1993. – С. 73–80. **52.** *Грінченко В. Г.* Політична і господарська діяльність І. Є. Клименка (1917–1937 рр.) Автореф. дис... канд. іст. наук / Дніпропетровський ун-т. – Дніпропетровськ, 1993. – 18 с. **53.** *Солдатенко В. Ф.* Нарком Микола Скрипник (1919–1927 рр.) // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1–2. **54.** *Солдатенко В. Ф.* Георгій Пятаков: миттєвості неспокоїної долі. – К., 2004. – 321 с. **55.** *Мовчан О. М., Ресня О. П.* Міжпартійна боротьба у профспілковому русі // Укр. іст. журн. – 1995. – № 5. – С. 8–27. **56.** *Мовчан О. М.* Робітничий страйковий рух в Україні (20-ті рр.) // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 12–21; 1999. – № 1. – С. 31–41. **57.** *Мовчан О. М.* Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук / НАН України; Ін-т історії України. – К., 2004. – 35 с. **58.** *Олійник М. М.** Діяльність профспілок на приватних підприємствах України (1921–1929 рр.) // Вісник Харк. політехніч. ін-ту. – № 18. Деякі питання історії Української держави. – Харків, 1993. – С. 64–73 (*Знаком * тут і надалі позначені роботи М. М. Олійника-молодшого*). **59.** *Олійник М. М.** До питання про діяльність профспілок на приватних підприємствах України в 1921 – 1929 рр. // Вісник Харк. ун-ту. – № 381. Проблеми політичної історії України. – Харків, 1994. – С. 71 – 74. **60.** *Олійник М. М.** Утворення і діяльність профспілок на приватних виробництвах України в період їх становлення і ліквідації (1921–1929 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 21 с. **61.** *Філіпенко Т. М.* Результати страйків робітників Донбасу у часи непу та заходи щодо припинення конфліктів // Нові сторінки історії Донбасу: Статті. – Кн. 6. – Донецьк, 1998. – С. 101–106. **62.** *Бакуменко О. П.* Здійснення нової економічної політики на Україні (соціально-економічні аспекти проблеми): Автореф. дис... канд. іст. наук / КДУ ім. Тараса Шевченка. – К., 1992. – 26 с. **63.** *Диланян А. А.* Ринкові відносини в теорії і практиці більшовицької партії в умовах непу: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1992. – 37 с.. **64.** *Каспрук І. І.* НЕП на Україні у 1921–1923 рр. (історико-політичний аналіз): Дис... канд. іст. наук / Львівський держ. ун-т ім. І. Я. Франка. – Львів, 1993. – 220 с. **65.** *Пиріг О. А.* Джерела з історії НЕПу: потреба нового прочитання // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 58–62. **66.** *Пиріг О. А.* Державна промисловість України в контексті нової економічної політики // Наукові записки з української історії. – Вип. 10. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 342–354. **67.** *Єфименко Г. Г.* Радянська модернізація 1920–1930-х рр. (До постановки проблеми у світлі аналізу досліджень сучасних російських істориків) // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5. – С. 3–24. **68.** *Єфименко Г.* Нові підходи до вивчення історії 1920 – 30-х років в сучасній російській історіографії // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – № 3. – С. 137–144.

69. *Никольский В. Н., Изюмов В. И.* НЭП в Донбассе: Историческое исследование. – Донецк, 1992. – 128 с. 70. *Глиняна К. М.* Цивільне право в період НЕПу в Україні // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 1998. – № 4. – С. 70–76. 71. *Корновенко С. В.* Податкова політика радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921–1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 20 с. 72. *Бубін І. В.* Легка промисловість України в умовах нової економічної політики (1921–1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Одеський ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1994. – 19 с. 73. *Леоненко Л.М., Марцінишин Г.Б.* Досвід розвитку сировинної бази цукрової промисловості України в роки НЕПу // Економіка і управління. – 1999. – № 2. – С. 95–105. 74. *Гринчуцький В.І., Марцінишин Г.Б.* Проблема фінансування промисловості в умовах ринку (з досвіду НЕПу) // Фінанси України. – 1997. – № 6. – С. 112–119. 75. *Черная Н. В.* Госкапитализм на Украине в 20-е годы: Поиск, противоречия, причины кризиса // Вестник Харьк. ун-та. – № 373. Проблемы политической истории Украины. – Харьков, 1993. – С. 141–147. 76. *Чорна Н. В.* Реорганізація управління промисловістю України в умовах утвердження адміністративно-командної системи // Вісник Харк. ун-ту. – № 381. Проблеми політичної історії України. – Харків, 1994. – С. 64–71. 77. *Чорна Н. В.* Формування адміністративно-командної системи управління промисловістю України (кінець 1917 – початок 30-х років): Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський держ. ун-т. – Харків, 1998. – 17 с. 78. *Гринчуцький В. І.* Промислові трести України в 20-ті роки. – К., 1997. – 178 с. 79. *Хмельницька Л. В.* Промислові трести України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 16 с. 80. *Бутенко В. І.* Розвиток кустарно-ремісничої кооперації України в період непу (1921–1928) // Вестник Харьк. ун-та. – № 363. История. – Вып. 26. – Харьков, 1992. – С. 3–10. 81. *Голець В. В.* Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с. 82. *Дзюбач С.* Кустарно-промислова кооперація на Поділлі в 1921 – 1926 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : 36 статей. – 2001. – Вып. 12. – С. 122–128. 83. *Олійник М. М., Смирнов В. М.* Розвиток кустарно-промислової кооперації в Україні у 20-ті рр. // Вісник Харк. політехніч. ін-ту. – № 18. Деякі питання історії Української держави. – Харків, 1993. – С. 31–37. 84. *Смирнов В. М.* Політика і практика кооперативного будівництва в Україні у 20-ті роки: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харк. політехніч. ін-т. – Харків, 1994. – 252 л. 85. *Лантух В. В.* Становление и развитие торговли на Украине в 1921–1932 гг. – Харьков, 1992. – 190 с. 86. *Лантух В. В.* Про стан обліку і статистики в торгівлі України в роки непу // Вестник Харьк. гос. ун-та. – № 385. История. – Вып. 28. – Харьков, 1994. – С. 120–127. 87. *Лантух В. В.* Торговля в Україні в 1921–1932 рр.: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Харківський ун-т. – Харків, 1995. – 36 с. 88. *Лантух В.В.* Культура городской торговли в Украине в 1920-е годы // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза, 1920 – 1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков, 2004. – С. 150–159. 89. *Лобач К. В.* Историчний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу (історико-економічний аспект): Дис... канд. іст. наук / АН України. – Київ, 1993. – 235 л. 90. *Кругляк Б. А.* Методологічні основи вивчення історії НЕПу в Україні і проблеми розбудови ринкового господарства незалежної держави // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995. – С. 225–229. 92. *Маслов А.* Товарные биржи на Украине в период нэпа // Экономика Украины. – 1995. – № 3. – С. 62–66. 93. *Маслов А. О.* Внутрішня торгівля України в період непу (1921–1929): Автореф. дис... канд. екон. наук / Ін-т економіки НАН України. – К., 1995. – 20 с. 94. *Хорошун Б. І.* Продовольча політика в Україні в 1920–1930-х роках: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 35 с. 95. *Шкодін Л. Г.* Приватне підприємництво в господарстві України (1921–1930 рр.) // Вісник Харк. ун-ту. – № 401. Історія України. – Вып. 2: 80-річчя Української революції. – Харків, 1998. – С. 216–226. 97. *Сушко О.* Державне регулювання приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С. 76–90. 96. *Сушко О. О.* Особливості висвітлення приватного підприємництва в історико-економічній літературі 20-х рр. ХХ ст. // Укр. іст. журн. – 2002. – № 4. – С. 34–48.

97. *Сушко О. О.* Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928 рр.): історико-теоретичний аспект: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 31 с. 98. *Волосник Ю. П.* Податкова політика у відношенні приватного торгівельно-промислового підприємництва в Україні у роки непу (1921–1928 рр.) // Вестник Харьковского государственного университета. – № 385. История. – Вып. 28. – Харьков, 1994. – С. 137–145. 99. *Волосник Ю. П.* Національний склад нової буржуазії України в роки непу // Вісник Харк. ун-ту. – № 401. Історія України. – Вып. 2: 80-річчя Української революції. – Харків, 1998. – С. 119–129. 100. *Волосник Ю. П.* Політика обмеження прав нової буржуазії в Україні в роки непу // Вісник Харк. ун-ту. – № 413. Історія. – Вып. 30. – Харків, 1998. – С. 153–161. 101. *Волосник Ю. П.* Підприємці України та державний апарат у роки НЕПу // Грані: Наук.-теор. альманах (Дніпропетровськ). – 2002. – № 2 (22). – С. 42–47. 102. *Волосник Ю. П.* Зародження нової буржуазії та розвиток приватнопідприємницької діяльності в Україні в 1920-ті – на початку 1930-х рр.: Дис... д-ра іст. наук / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 658 с. 103. *Олійник М. М.** Політика державних та партійних органів України щодо приватних підприємств у період непу // Укр. іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 16–29. 104. *Олійник М.** Вплив державної політики на розвиток приватно-орендних та приватновласницьких підприємств України в 1922–1926 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2002. – Вып. 1. – Ч. 1. – С. 78–85. 105. *Сушко О. О.* Організаційно-господарські форми денационалізації промисловості в Україні (20-ті рр. ХХ ст.) // Укр. іст. журн. – 2003. – № 4. – С. 112–122. 106. *Лантух І.В.* Біржі праці як регулятори ринку робочої сили в Україні в роки нової економічної політики // Вісник ХНУ. – № 441. Історія. – 1999. – Вып. 31. – С. 183–191. 107. *Никольський В. М.* Безробіття в Донбасі часів непу // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 50–57. 108. *Прилуцька Л. А.* Боротьба з безробіттям у Харкові в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 20 с. 109. *Куглер С.* Тоталітарна система і праця // Нова політика. – 1997. – № 4. – С. 24–27. 110. *Гнітько С.П.* Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу в 1920-ті – на початку 1930-х років: Автореф. дис... канд. іст. наук / НАН України. – К., 1996. – 25 с. 111. *Мірошниченко М.І., Мірошниченко В. І.* До початку формування робітничо-селянської інтелігенції в Україні в 20-ті роки // Укр. іст. журн. – 1993. – № 10. – С. 53–62. 112. *Іщенко І. В.* Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с. 113. *Подгаецкий В. В.* Социальная структура населения городов Украины в годы нэпа (опыт многомерного статистического анализа материалов переписей 1923 и 1926 гг.): Дисс... д-ра ист. наук / Днепропетровский ун-т. – Днепропетровск, 1992. – 663 л. 114. *Коцур В. П.* Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920–30-х рр.: Історіографія: Автореф. дис... д-ра іст. наук / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 37 с. 115. *Коцур Н. І.* Соціальне становище міського населення України в умовах непу (1921–1929 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 27 с. 116. *Золотарев В.А.* Руководящий состав органов государственной безопасности Харьковской области в 1919 – 1941 годах // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза, 1920 – 1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков, 2004. – С. 112–125. 117. *Волосник Ю. П.* Социальный портрет нэпмана Украины: Мифы и реальность // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза, 1920 – 1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков, 2004. – С. 344–354.